

3. Denkwetten

3.1 Denkwetten (*Identiteit en rationaliteit*)

Klassieke logica vertrekt van axiomata, vooropstellingen, ook ‘denkwetten’ genoemd. Deze zijn tweërlei: het identiteitsaxioma: “wat (zo) is, is (zo)”, en het redenaxioma: “wat is, heeft een reden van bestaan”. Beide denkwetten zijn onbewijsbaar. Om ze te bewijzen, om ze uit voorzinnen af te leiden, zouden beide axioma’s reeds als gegeven moeten vooropgesteld worden, wat tot een cirkelredenering leidt. Onbewijsbaar, maar evident, overtuigen beide denkwetten als een onbetwifelbare intuïtie en worden ze een uiterst vruchtbare werkhypothese.

Omgekeerd: Zo de beide vooropstellingen niet zouden gelden of ontkend worden, dan belanden we in de volslagen irrationaliteit. Indien “wat niet (zo) is, ook (zo) is”, en omgekeerd, indien “wat (zo) is, eveneens niet (zo) is”, dan zouden de dingen geen reden van bestaan hebben. Dan is de werkelijkheid ongerijmd, absurd, in tegenspraak met zichzelf. Iedere identiteit, iedere ordening, iedere verantwoording en fundering van denken en handelen, ja iedere logica wordt dan gewoon onmogelijk.

Begripsinhoud en begripsomvang: De begripsinhoud van een gegeven komt neer op wat onze geest kent en denkt inzake dat gegeven: zo b.v. ‘meisjes’. Onze geest weet onmiddellijk waarover het gaat. De begripsomvang slaat hier op de verzameling waaraan de begripsinhoud beantwoordt, nl. dat het meisjes zijn. - Zo: “Onder meer Anneke, Liesje en Monika zijn meisjes”. De begripsomvang van ‘meisjes’ is ruimer dan de drie bij naam genoemde meisjes en slaat op de hele verzameling meisjes. Verrijken we de begripsinhoud van “meisjes” tot “blonde meisjes”, dan wordt de begripsomvang armer. Er zijn inderdaad minder blonde meisjes dan er meisjes zijn. Niet alle meisjes zijn blond.

Inhoud en omvang worden hier weergegeven in de uitdrukking “al wat ‘(blond) meisje’ is”. “Al wat .. is” slaat op de omvang. De term ‘(blond) meisje’ slaat op de inhoud. Of nog: in de uitdrukking: “Al wat is als een (blond) meisje” slaat “al wat is” op de omvang, en ‘als een (blond) meisje’ op de inhoud.

Bibl. st.: W. St. Jevons, *Logica*, Utrecht / Antwerpen, 1966, 96/102 (De denkwetten). Een wet is een inhoud (forma) die in alle exemplaren of alle gedeelten van de omvang waarop hij slaat, aantrefbaar is. Denkwetten zijn - net als gelijkennis en samenhang - ordestichtend.

Ontologische basis. ‘Ontologie’ is werkelijkheidsleer. Zij heeft het over de tweeledigheid “existentie (feitelijk bestaan) en essentie (zijnswijze)”. Wie van iets zegt dat het ‘werkelijk’ is, antwoordt op de tweeledige vraag: “Hoe werkelijk is het?” (existentie: bestaat het?) en “Hoe is het werkelijk?” (essentie: hoe bestaat het?).

Wie zegt dat ‘meisjes’ werkelijkheid vertegenwoordigt (meisjes ‘zijn’), zegt enerzijds dat ze bestaan (dat ze zijn) en anderzijds hoe ze bestaan, nl. als meisjes (wat ze zijn). Existentie en essentie slaan op de begripsinhoud. De toevoeging ‘al wat’ in ‘al wat meisjes zijn’, slaat op de omvang.

Van een bewering zeggen dat zij logisch is, is zeggen hoe logisch zij is (is zij logisch?) en hoe zij dat is (hoe is ze logisch?).

Het edele tweespan. “Voor Aristoteles heeft de vooropstelling dat logica ontologisch is, zin doordat (...) de eerste wetten van de logica dezelfde zijn als die van het zijn”. (R. Jolivet, *Les sources de l'idéalisme*, Paris, 1936, 136). Trachten we deze uitspraak te verduidelijken. Van alles wat hoe dan ook ontologisch iets is, van alles wat hoe dan ook bestaat, kan men zeggen dat het is: “wat is, is”, en dat het is zoals het is “wat zo is, is zo”. Bovendien geldt eveneens het redenaxioma dat stelt dat alles wat bestaat, een reden heeft om te zijn wat het is : “wat is, heeft een reden”. Maar net diezelfde twee axioma’s geleden eveneens als basis van logica. Werkelijkheid en logica zijn op een manier verwant, ze vertonen gelijkenis, én samenhang. Onze denkende geest staat inderdaad op de werkelijkheid gericht. Werkelijkheid is, zo stelt Aristoteles, kenbaar, en onze geest, intentioneel erop gericht, vat die werkelijkheid. Pindaros van Kunoskefalai (-518/-438), de beroemde Griekse lierdichter, bestempelt zo b.v. “de alziende zonnestraal” als “de maat”, (‘metron’), de norm, van onze ogen, terwijl zij aan het zien zijn” O. Willmann, *Gesch. des Idealismus*, 246, zegt, daarbij, wat volgt :”Pindaros loopt, hiermee, vooruit op een gedachte van Plato, die zegt dat het licht zowel het oog de afbeelding (weergave) van de dingen, als de dingen zelf hun zichtbaarheid toemeet. Gezichtsvermogen en zichtbaarheid zijn op elkander afgestemd.

Aan de oude vooropstelling dat wat ‘gelijk’ is, door wat ‘gelijk’ is, gekend wordt, knoopt Plato van Athene (-427/-347), in zijn *Politeia*, zijn leer omtrent de eenheid van ‘zijn’ en ‘kennen’ in de ideeën aan. De werkelijkheid, en het denken van die werkelijkheid gaan samen. Het denken bereikt werkelijkheid. Daarom zijn hun beider axioma’s gelijk. Plato sprak overdrachtelijk van een ‘kalon zugon’, een edel juk. Twee dieren die eenzelfde juk dragen, voor de ploeg of kar, heten ‘tweespan’. Deze term gebruikt Plato om de gerichtheid van onze geest op de werkelijkheid aan te geven. Onze geest, geconfronteerd met werkelijkheid, brengt die werkelijkheid en dus waarheid aan het licht. Plato koesterde een grote be- en verwondering voor die eigenaardigheid van de menselijke geest. Hij stelt dat het kennend - denkende subject afgestemd staat op de waarheid die het object dan ‘prijsgeeft’ o.g.v. een

merkwaardige natuurverwantschap tussen beiden, tussen subject en object. Ook hier geldt het “*similia similibus*” het gelijke dat het gelijke kent. Door middel van het gelijke in het subject dat kennend denkt, en het gelijke in het object, wordt waarheid, werkelijkheid, gevat. Het tweespan “subject en object” de waarnemer en het waargenomene, ontmoeten elkaar in het begrip. De idee in het subject beantwoordt aan de idee in het object gelegd. Er is wezensgelijkheid. De kennende geest vat de forma.

Forma. Plato en Aristoteles, de scholastiek (de middeleeuwse filosofie), zij allen stellen de forma, centraal. Al wat werkelijk is, al wat ‘iets’ is, is dankzij die forma of wezensvorm, dat wat het is. De forma valt met de essentie, de zijnswijze, samen. De forma is tegelijk ‘ratio’, reden, d.i. dat wat iets zinnig of begrijpelijk maakt. De forma is objectief, d.i. in de objecten zelf, maar hij is evenzeer in onze geest. Daar is hij er het begrip van, en dit in de mate dat onze geest die objectieve forma werkelijk vat, en laat doorkomen. G. Bolland, Hrsg., *Hegel’s kleine Logik*, Leiden, 1899, drukt het als volgt uit: “Het begrip is dat wat in de dingen zelf inwoont, waardoor zij zijn wat zij zijn. Een gegeven begrijpen is meteen zich van zijn begrip bewust worden. De dingen zijn wat zij zijn door de activiteit van het in hen inwonende en in hen zich openbarende begrip” (o.c., 234-238). Men kan in dit citaat de term ‘begrip’ net zo goed vervangen door de term ‘forma’.

Waren de gegevens niet zelf - op zich, objectief - objectieve begrippen, dan zouden zij, zo stellen o.m. Plato, Aristoteles, de scholastiek..., nooit in onze geest tot subjectieve begrippen kunnen worden. Dat heet ‘begrippenrealisme’ of, in de taal van Hegel, “Objectief idealisme”, waarbij ‘idee’ voor ‘begrip’, objectief begrip dan, staat. Begrippen, verwoord in termen, maar ook oordelen en redeneringen zijn zo gezien een talige vorm van formae. Meteen verstaan wij de basisstructuur van de logica als “logica van de forma” of “formele logica”.

H. J. Hampel, *Variabilität und Disziplinierung des denkens*, München / Basel, 1967, 17 ff., zegt dat de meesten het erover eens zijn dat twee axioma’s, de identiteitswet en het redenaxioma, de klassieke aristoteliserende logica beheersen. Zo ook Jevons die de twee wetten “primaire denkvetten” heet (onderscheidbaar van ‘aanvullende’).

Denken is identitief en rationeel.

- Identiteitswet. Denken is identitief. Gevolg: de basis ervan is het vatten van het gegeven in zijn wezen of totale ‘identiteit’. Zoals reeds aangehaald luidt de wet terzake drievoudig. (a) “Al wat is, is” (existentie) én “Al wat zo is, is zo” (essentie). (b) “Al wat (zo) is, is (zo) én kan niet tegelijk (zo) zijn én niet (zo) zijn”. Wat radicaal contradictie inzake totale identiteit uitsluit. (c) “Al wat (zo) is, is (zo) o.g.v. uitgesloten contradictie en dus ofwel (zo)

ofwel niet (zo), een derde mogelijkheid is er inzake totale identiteit niet". Wat het dilemma (van de twee hoogstens één) behelst.

Het identiteitsaxioma is geen stomme herhaling: onze geest, indien direct geconfronteerd met een GG als GG én indien hij eerlijk beaamt wat hij terzake vat, is in geweten ertoe verplicht te zeggen dat wat (zo) is, (zo) is. Zo niet gaat hij oneerlijk, want onwerkelijk, om met het GG.

- Rationaliteitswet. Denken is rationeel. Gevolg: de wet van afdoende reden of grond, die luidt: "Al wat (zo) is, is (zo), doordat het hetzij in zichzelf hetzij buiten zichzelf of de twee tegelijk een reden (grond) heeft". Jevons geeft een fysische toepassing: een weegschaal is in volkomen evenwicht indien aan beide zijden de fysische 'redenen' gelijk zijn.

"Niets is zonder reden". Deze uitspraak van Plato drukt hetzelfde redenaxioma negatief uit. Zij moet zo verstaan worden dat de omkering "onderwerp / gezegde" eveneens waar is: "Al wat zonder reden is, is niets".

Rationeel. In het Latijn klinkt reden 'ratio'. Al wat geen 'ratio' heeft, is 'irrationeel'. Een traditionele ontologie en logica alsook de volwaardige wetenschappen leven letterlijk van het redenaxioma: geconfronteerd met een gegeven rusten zij niet zolang zij er niet de voldoende reden van blootgelegd hebben. Wat men heet "iets verklaren", is er de reden van aangeven. Pas dan is dat gegeven 'zinnig', 'begrijpelijk', d.i. meer dan een "bruut feit".

Zo maakte Newton de val van een appel begrijpelijker door er de reden van voorop te stellen. De val van de appel is inderdaad bepaald. Wie de totale beginsituatie kent, én de wetten der gravitatie, kan het verloop der valbeweging voorspellen. Zo is dus 'het lot' van de appel gedetermineerd door de beginvoorwaarden en het valproces. We gebruikten hierboven de term 'totale beginsituatie'. Er kunnen inderdaad nog een aantal andere, ons onbekende factoren meespelen: een windstoot, een hevige regenbui, iemand die de appel een tik geeft, een vogel die in de appel pikt... Ofschoon de voldoende redenen of gronden niet altijd van natuurkundige aard zijn, en ze in hun totaliteit ons niet steeds bekend zijn, toch zijn ze wel degelijk aanwezig en wel als voldoende reden om het vallen van de appel te veroorzaken. Het feit dat de appel valt is dus helemaal geen toeval maar een noodzakelijk en gedetermineerd proces. Het lijkt ons alleen maar zo omdat niet alle redenen die de val veroorzaken ons bekend zijn. Zo maakte Darwin het verschil der biologische soorten 'begrijpelijk' door de reden ervan, de natuurlijke selectie, voorop te stellen.

Opmerking. Jevons heeft het over "aanvullende" wetten. Eén voorbeeld. "Nota notae est nota rei ipsius". De eigenschap van een eigenschap is meteen de eigenschap van de zaak zelf

(die die tweede eigenschap vertoont). Ingevuld: “Vrijheid is een eigenschap van de geest van de mens; meteen is zij een eigenschap van de mens zelf”. Redenerend uitgedrukt: “Indien vrijheid een eigenschap is van de geest én indien die geest een eigenschap is van de mens (reden of grond), dan is vrijheid meteen een eigenschap van de mens (gevolgtrekking)”. Men ziet het: de aanvulling in dit geval is een toepassing van het hoger vermelde redenaxioma. De ‘aanvulling’ is in feite een ‘invulling’!

Het redenaxioma is de reden van de uitsluiting van het toeval als definitieve verklaring van iets dat bij gebrek aan voldoende informatie als ‘toeval’ overkomt. Indien wat zonder reden is, niets is, dan is toeval als afwezigheid van afdoende reden geen ‘reden’ of verklaring. Waarop we verder nog ingaan.

3. 2 De Identitieve axioma’s

Bibl. st.: G. Jacoby, *Die Ansprüche der Logistiker auf die Logik und ihre Geschichtschreibung* Stuttgart, 1962, 11, 58 f.

Begrip. Nemen wij “deze bloeiende appelaar hier en nu”. Logisch wordt deze toedracht tot een begrip indien zij uit de totale werkelijkheid afgezonderd bekeken wordt. Meteen is er dus deze bloeiende appelaar hier en nu én de totale rest der werkelijkheid. Deze basistweedeling (complementering) beheerst de hele logica.

Axioma’s. Zij verwoorden het gegeven en diens complement.

1. “a is a”. Deze bloeiende appelaar hier en nu valt enkel met zichzelf totaal samen en als totaliteit valt de rest der werkelijkheid enkel met zichzelf samen. Algemeen: wat (zo) is, is (zo).

2.1. “a is niet niet-a”. Deze bloeiende appelaar hier en nu als totaliteit is niet de rest der werkelijkheid als totaliteit. Zij zijn zo gezien totaal uiteen. Algemeen: wat (zo) is, is niet niet (zo).

2.2. “Buiten a en niet-a is er niets”. Een derde toedracht is ondenkbaar aangezien a en niet-a de totaliteit van al wat is, omvat. Algemeen: er is ofwel wat (zo) is ofwel wat niet (zo) is. Zeggen dat wat als totaliteit (zo) is, hetzelfde is als wat als totaliteit niet (zo) is, is absurd. Dit axioma verantwoordt de redenering uit het ongerijmde (absurde).

Indien genoemde axioma’s niet gelden, dan zijn er geen logisch eenduidige (eenzinnige) begrippen. Want dan vloeien totale, gedeeltelijke en absurde identiteiten in elkander.

Het tegenstellingspaar “waar / onwaar”. Wat (zo) is, is (zo) waar. Waarheid is het zich tonen van wat (zo) is. Een oordeel dat dat axioma eerbiedigt, laat een toedracht recht wedervaren. De disjunctie (“ofwel (zo) ofwel niet (zo)”) “waar of vals” is enkel volledig en

in eenklank met het axioma van uitgesloten derde indien - aldus Jacoby - 'vals' zonder meer 'onwaar' betekent. In die zin - die alleen de strikt logische zin is - zijn alle bijna ware, objectloze en vele onzinnige uitspraken 'vals' want zij zijn niet waar. Wat zij inhouden, is niet identisch met de objectieve toedracht.

Driewaardige logistiek. Logistici spreken over tweewaardige en driewaardige 'logica'. Wij leggen uit. $2 \times 2 = 4$. Het is waar dat $2 \times 2 = 4$. Het is onwaar dat 2×2 niet $= 4$. Het is uitgemaakt dat $2 \times 2 = 4$. Zo tonen zich de drie 'waarden van waarheid' der logistiek.

I.M. Bochenski, *Formale Logik*, Freiburg / München, 1956, 470, wordt aangehaald. Men versta 'formal' als 'formalisert', als geformaliseerde logica of logistiek. "Een uitspraak waarvan wij niet weten of zij waar of vals is, heeft mogelijk geen enkele uitgemaakte waarde onder oogpunt van waarheid of onwaarheid maar kan mogelijk een derde onuitgemaakte waarde hebben. Zo kan men menen dat de uitspraak "Ik zal binnen een jaar in Warszawa zijn" noch waar noch vals is en de derde waarde heeft die wij met het symbool $1/2$ kunnen aanduiden".

Denkfout. Jacoby: "De verwarring van waarheid met uitmaakbaarheid (vaststelbaarheid) is hier klaar". Reden: 'waar' en 'onwaar' zijn strikt logische begrippen. Logica houdt zich niet bezig met de vraag of iets in feite waar of vals is, wel of het juist is afgeleid uit gegeven voorzinnen. 'Uitmaakbaarheid' is een kennisleerstellig (epistemologisch) begrip. In feite verwacht men 'waar' met "dankzij toetsing uitgemaakt waar". Wat wel in toegepaste logica en wetenschap geldt maar niet in reine logica. Kennisleerstellige begrippen zijn aan een subject gebonden duidingen van een gegeven (toedracht), niet dat gegeven zelf. Welnu, logica heeft het over het gegeven zelf en slechts extralogisch over duidingen van het gegeven. Maar het gegeven zelf als totale identiteit is onderworpen aan het drievoudige identitieve axioma hierboven uiteengezet.

3. 3 "Pasei akribeia" (Met alle nauwkeurigheid).

Plato, *Phaedrus* 271a: "pasei akribeia" (met alle nauwkeurigheid). Laat ons daarbij stilstaan in het licht van het identiteitsaxioma en zijn toepassingen.

Kalenderhumor. Een afgelegen parochie. Met de zielenherder bekijkt een vriend het kleine parochiekerkje: "Maar daar kunnen zij toch niet allemaal in!". "Inderdaad! Indien zij er allemaal zijn, dan kunnen zij er niet allemaal in. Maar, aangezien zij er nooit allemaal zijn, kunnen zij er altijd allemaal in".

De termen ‘zij’ en ‘allemaal’ duiden twee verschillende verzamelingen aan, nl. de potentieel aanwezigen en de feitelijk aanwezigen. Met éénzelfde klank worden twee betekenissen bedoeld. Dat is natuurlijk niet “pasei akribeia”, met alle nauwkeurigheid! En toch: beiden verstaan mekaar perfect! Hoe zulks verklaren? Doordat begrijpen van de taal van de medemens niet aan woordklank alleen gebonden is maar aan wat met die woordklank innerlijk bedoeld wordt. Zoals reeds gezegd (2.5): Situeer de door de zieleherder vermelde zinnestelsels in hun werkelijke context waarbinnen zij in het leven uitgesproken worden, en zij verliezen hun veelduidigheid. De ‘tekens’ die het zieleleven naar buiten prijsgeeft, kunnen al onnauwkeurig zijn, doorheen de tekens dringt het begrijpen van de medemens door. Dit bewijst dat onze geest boven de materiële taaltekens uitreikt.

De synecdoche (reeds aangehaald onder 2.4) is een troep, een soort van stijlfiguur, die o.g.v. gegeven verbanden het ene zegt terwijl zij het andere bedoelt. Hier: ‘zij’ en ‘allemaal’ duiden nu eens de potentiële verzameling en dan weer de feitelijke verzameling der aanwezigen aan. Beide verzamelingen hangen samen: de potentiële (universele) omvat de feitelijke (particuliere) verzameling. Daardoor kan de troep (die wezenlijk taaleconomisch te werk gaat en met minder woorden even veel verduidelijkt) toegepast worden: men zegt het ene maar bedoelt het andere. Hier klaarblijkelijk om humor te plegen. Niettegenstaande het veelduidige taalgebruik, blijft, gezien de hele context, de nauwkeurigheid in betekenis behouden.

Anders gaat het er aan toe met het identiteitsaxioma in b.v. een onwaarschijnlijke benoemingsbrief. Iemand komt met zo’n brief op het werk. Algemeen ongeloof rondom hem: “Dàt, dat kan toch niet!”. Waarop de benoemde de brief voorlegt en zegt: “Ik ben benoemd! Het staat er zwart op wit! Wat geschreven staat, staat geschreven!”. En hij toont het document. Dat is het evidentiebewijs. Dat overtuigt o.g.v. zichzelf. Daar drukt de taal zich in alle nauwkeurigheid uit.

Identiteitsaxioma. Wat zo-even weergegeven is, is een toepassing van het identiteitsaxioma. “Wat is, is” en “Wat zo is, is zo”. Dit axioma kan ingevuld worden in evidentiesituaties: Hier: “Wat zwart op wit geschreven staat, staat - zwart op wit - geschreven”. Hier geen kwestie van humor verkopen! De inzet is te ernstig.

M.a.w.: in situaties waar de inzet niet zwaar doorweegt, kan humor (op tropologische wijze) gepleegd worden,- ook tegen de identiteitsregel inzake gebruik van een term in. Deze regel stelt: “In éénzelfde tekst wordt éénzelfde term in éénzelfde betekenis gebruikt”. Dat is één toepassing van het identiteitsaxioma. Op speelse wijze gaat de kalenderhumor hierboven gezien de onafhankelijkheid van onze geest van de materiële taaltekens - daarmee ‘vrij’ om en voert een meervoud van betekenissen in voor éénzelfde term (‘zij’, ‘allemaal’) o.g.v. het gegeven verband tussen de betekenissen.

Maar in situaties waar de inzet wel zwaar doorweegt, valt “vrij spelen” met de betekenis van materiële taaltekens weg. Dan wordt het identiteitsaxioma inzake éénzelfde betekenis van éénzelfde term binnen éénzelfde tekstverband levensnoodzaak en morele plicht. De geest houdt zich dan aan de ‘letterlijke’ tekst en speelt niet.

Dat ernst doorslaggevend is, blijkt uit het beruchte gezegde van Pilatus inzake het opschrift boven de gekruisigde Jezus tegen de Joden die het wilden veranderen: “Wat ik geschreven heb, dat heb ik geschreven!”. Het bevel en diens ernst wordt door de toepassing van het identiteitsaxioma klaar in de verf gezet: de weerspannige Joden worden met de door Pilatus toegelaten en zelfs gewilde identiteit van het opschrift direct geconfronteerd. “Dat zij toch maar de evidentie van die identiteit incasseren!” Zo zal de Romeinse landvoogd in zichzelf gedacht hebben.

Opmerkingen.

- Men hoort regelmatig opperen dat b.v. de identiteitswet “op afspraak” berust. Wie zulks beweert, is beïnvloed door de logistiek. Maar hij / zij vergeet daarbij dat degene die een wiskundige logica construeert en o.m. het identiteitsbeginsel invoert, daarvoor een geëigende reden heeft, d.i. de bruikbaarheid van dat beginsel. Indien immers in de gecombineerde tekens waarmee de wiskundige logica werkt, de term x , plots zijn identiteit verliest, dan is alle geordende constructie van het tekensysteem onmogelijk. M.a.w.: de reden is wat reeds de natuurlijke logica als gegeven vooropstelt.

- Het redenaxioma werd volgens historici voor het eerst klaar vooropgesteld door Nikolaus van Cusa (1401 / 1448; ook ‘Cusanus’ geheten): “Al wat is, moet een reden hebben waardoor het is en niet niet is”. Cusanus formuleert eenzijdig want de reden geldt, tegelijk met het feitelijk bestaan (existentie), ook voor de zijnswijze (essentie) waardoor het zo is en niet ‘niet zo’ is. Dat Cusanus met de formulering historisch de eerste is, belet niet dat het axioma vanaf het historisch begin van het denken telkens weer vooropgesteld en toegepast werd.

- Intuitionistische logistici (L. Brouwer (1881/1966) en A. Heyting (1898/1980)) laten wel de formulering in hun stijl wegvallen en vermelden eigenlijk het axioma van uitgesloten derde en van de dubbele ontkenning (indien niet niet $-a$, dan a) niet. Doch het uitschakelen van de formulering is nog niet de uitschakeling van wat natuurlijke logica daarmee bedoelt: de axioma’s blijven onuitgesproken voort actief in de uiteenzetting.

- “Er is geen waarheid” of “Niemand bezit de waarheid”. -

Deze bewering hoort men meermaals in de mond van intellectuelen. Vooreerst: wat verstaan dezen onder waarheid? Een recent voorbeeld geeft ons Joseph Ratzinger et Paolo Flores d' Arcais, *Est-ce que Dieu existe? (Dialogue sur la vérité, la foi et l' athéisme)*, Paris, 2005. d' Arcais als scepticus stelt dat de waarheid een illusie is en meteen dat wie de pretentie heeft ze te bezitten en te verkondigen de ontmaskering door het scepticisme niet overleeft. Kritiek: De stelligheid waarmee sceptici inzake waarheid zich uitspreken, stelt voorop dat zij daarmee “de waarheid verkondigen” en dus heimelijk vooropstellen wat zij met woordklanken loochenen. Men ziet meteen in dat het identiteitsaxioma het begrip ‘waarheid’ formuleert, want, indien iets is of indien het zo is, dan is het, én is het zo. Wie dus dat verwoordt, spreekt waarheid. Maar dat komt enkel door indien diegene die wat is, of wat zo is, vaststelt, meteen ook eerlijk is. Deze eerlijkheid behoort intrinsiek tot de natuurlijke logica die hiermee de ethiek helpt een stevige grondslag te geven. M.a.w. ethiek is via fenomenologische eerlijkheid, toegepaste logica.

3. 4 Redenaxioma (Varianten)

Bibl. st.:

- P. Foulquié / R. Saint-Jean, *Dict. de la langue philosophique*, PUF, 1969,38;

- A. Lalande, *Voc. Technique et critique de la philosophie*, PUF, 32. Wij staan nu stil bij drie varianten van redengevende zinnen die algemeen luiden: “Indien in een voorzin reeds een reden gegeven is, én indien een gelijke, een sterkere of zwakkere of een tegengestelde reden geldt, dan ceteris paribus (onder overigens identische omstandigheden) is een overeenkomstige nazin verantwoord”.

A pari (om dezelfde reden). “Reeds; dus om dezelfde reden”. “Een verwoed wandelaar, indien hij zich reeds op onbekend terrein kan oriënteren, zal (om dezelfde reden) ook op de hem meer vertrouwde plaatsen wel zijn weg vinden”. Een reden ‘werkt’, d.i. verklaart. Indien zij reeds werkte, dan ceteris paribus zal zij eveneens werken! Van de waarheid van de voorzin besluit men - om dezelfde reden (een uitstekend oriënteringsvermogen) - tot de waarheid van de nazin.

A fortiori (om een sterkere reden). “Reeds; dus met des te meer / des te minder reden”.

Opmerking. Binnen de reden wordt een differentiaal (een reeks verschillen tussen twee tegengestelden) ingevoerd. Zo: “Zeer / tamelijk / nauwelijks / niet (verantwoord) - niet / nauwelijks / tamelijk / zeer (onverantwoord)”. Hier: groter / kleiner of kleiner / groter.

1. Indien reeds om een minder gewichtige reden, dan zeker om een meer gewichtige.

- Voorbeelden: “Hij reageert in gewone omstandigheden reeds als een zwakkeling; des te meer zal hij zich in moeilijke omstandigheden als een zwakkeling gedragen”.

Of nog: “Indien reeds in een toestand van wettige zelfverdediging, het doden van een dief verantwoord is, dan is het doden van een moordlustige des te meer verantwoord”.

Ook: een variante van de traditionele homeopathie is de isopathie. Ilse Dorren, Isopathie (het zieke lichaam als zijn eigen genezer), Deventer, 1984, 26, zegt: “Als het gelijksoortige al zo vlot helpt, moet het exact gelijke (totaal identische) een kwaal nog krachtiger te lijf gaan”. Het verschil zit in de termen ‘homeo- (gelijksoortig, dat één geval is van analogie of deelidentiteit) en iso- (totaal gelijk).

- Een bijbels voorbeeld: Luk. 12:16: “Worden niet vijf mussen voor twee penningen verkocht? En geen ervan wordt door God vergeten. Meer nog, zelfs al uw hoofdharen zijn geteld. Leeft dus niet in vrees: je bent meer waard dan een stel mussen”. Versta: Als God zelfs aandacht heeft voor de mussen, hoeveel te meer aandacht zal hij dan wel hebben voor de mensen.

- Of nog: Job 4:17/18.”Zelfs in zijn ‘dienaars’ stelt God geen vertrouwen. Zijn ‘engelen’ betrapt hij op afwijking”. De term ‘dienaars’ staat hier voor ‘engelen’. Het betoog is “a fortiori”: Gods engelen - zo ‘dicht’ bij God - zijn reeds aan afwijkingen onderhevig! Hoeveel te meer zijn dan gewone stervelingen, mensen, aan afwijking onderhevig!

- Ook: Luc. 18:1vv.- Er was in een stad een rechter die voor God geen eerbied koesterde en de medemens niet achtte. In die stad was ook een weduwe die hem opzocht : “Verschaf mij recht tegenover mijn tegenstander”. Hij weigerde lange tijd. Waarop hij bij zichzelf zei: “Al eerbiedig ik God niet en stoor ik mij niet aan medemensen, toch valt deze weduwe mij lastig! Ik zal ze dus recht verschaffen zo dat zij mij niet eindeloos komt vervelen”.

Jezus zei : “Luister naar wat deze schaamtevrije rechter zegt! Zou dan God geen recht verschaffen aan zijn uitverkorenen die dag en nacht tot hem roepen? Ik zeg u dat hij ze snel recht zal verschaffen”. Jezus redeneert a fortiori : “Indien reeds - om niet eindeloos door de taaie weduwe verveeld te worden - de schaamtevrije rechter een goed verleent, hoeveel te meer - uit liefde voor zijn schepselen - zal God goederen verschaffen”.

Van de waarheid van de voorzin met minder gewichtige reden (a minore) besluit men tot de waarheid van de nazin met gewichtiger reden (ad maius). De redenen zijn gradueel

verschillend: a minore (indien reeds om een mindere reden) ad maius (dan om een meerdere reden) a fortiori (des te meer).

2. En omgekeerd: Indien reeds om een meer gewichtige reden, dan zeker om een minder gewichtige.

- Voorbeeld: “Als hij reeds een marathon kan lopen, dan is een halve marathon afleggen zeker geen probleem”. Of nog: “Als hij reeds 2 zakken cement op zijn schouder legt, dan doet hij dat met één zak met minder moeite”.

Van de waarheid van de voorzin met gewichtiger reden (a maiore) besluit men tot de waarheid van de nazin met minder gewichtige reden (ad minus). De redenen zijn gradueel verschillend maar nu in omgekeerde volgorde: a maiore (indien reeds om een meerdere reden) ad minus (dan een om een mindere reden) a fortiori (des te meer).

Ook het volgende syllogisme bevat een a-fortioriredenering: “Indien A groter is dan B, dat op zijn beurt groter is dan C, dan is A groter dan C. Welnu, “olifant / zwaan / muis” zijn één toepassing van $A > B > C$. Dus een olifant is groter (dan een zwaan die groter is) dan een muis”.

A contrario (om een tegengestelde reden). “Reeds; dus om omgekeerde reden niet”

Zo zal iemand die steeds zijn trein mist omdat hij te laat komt, die zeker halen als hij ruim op tijd is. Uit de waarheid van de voorzin met een reden en haar gevolgtrekking besluit men tot de waarheid van de nazin met een reden en haar tegengestelde gevolgtrekking.

De samenhang tussen reden en gevolgtrekking staat centraal. De gelijkenis, het graadverschil en het verschil (teggengestelde) inzake die samenhang beslissen mede over de geldigheid van de conclusie. De basisbegrippen – samenhang / gelijkenis (en tegengestelden) van de natuurlijke logica zijn doorslaggevend. Wat hun logische waarde aantoont.

Men lette erop dat de voorzin een vaststelling is in de vorm van een summatieve inductie die men volgens de inhoud van de redenen (gelijke / meerdere of mindere / tegengestelde) uitbreidt tot de nazin.

Opmerking. Het gemene verstand kent deze redeneringen met gelijke, sterkere of zwakkere reden perfect!

1. “Indien dit nu reeds lukt, dan lukt het in een gelijk geval” Zo redeneert de volksmens.
2. “Men zou voor minder uit zijn vel springen!” Onder verstaan: “Des te meer nu dit gebeurt”. Of “Er schiet nu niets aan over. Laat staan dat ... “.
3. “Slecht opgevoede kinderen komen tot niets. Men voede ze stevig op”.

Uit de getoetste waarheid van de voorzin trekt ook de volksmens a pari, a fortiori of a contrario de waarheid van de nazin.

3. 5 Redenen en haar verwoordingen

Een reden kan zich verschuilen in een meervoud van verwoordingen. “Ik, als de dochter van mijn moeder erf van mijn grootmoeder” (reduplicatieve zin). “De herder die goed is, hoedt zijn schapen” (betrekkelijke zin). “De goede herder hoedt zijn schapen” (bijvoeglijk naamwoord) “In dat geval stel ik mij tevreden” (bijwoordelijke bepaling). Een “indien, dan-zin gaat schuil in deze zinnen. Zo “Indien ik de dochter ben van ... “. Enz.

Gradatie van reden. Onderscheiden wij om te beginnen drie types.

- *Conditio sine qua non.* Letterlijk: “voorwaarde zonder dewelke niet”. De reden is er maar andere redenen kunnen noodzakelijk zijn. Zo “Water, indien in een recipiënt, is voor koken vatbaar”. Zo: De afwisseling van dag en nacht vereist een rotatie van de aarde.

Dit toont ons een deelreden, - geen totaalreden. M.a.w. noodzakelijke reden of voorwaarde. Niet zo in wat volgt.

- *Conditio quacum semper.* Letterlijk: “voorwaarde met dewelke altijd”. M.a.w. voldoende voorwaarde of reden. Zo “Water, indien verwarmd tot 100° C., (in gewone omstandigheden) is steeds voor koken vatbaar”. Zo: indien men in de regen loopt, dan wordt men nat.

- *Conditiones coniunctae.* Letterlijk “gezamenlijke voorwaarden”. Ofwel beide ofwel geen van beide redenen. Zo: “Enkel God is almachtig”. M.a.w. “Indien en alleen indien God, dan almacht” en omgekeerd. Zo: zonlicht én aardrotatie veroorzaken afwisseling van dag en nacht.

Herschrijvingen. De eerste paragraaf onder 3.5 hierboven geeft zinnen die in voorwaardelijke zinnen kunnen herschreven worden: “Indien ik de dochter van mijn moeder ben, dan...”; “Indien de herder goed is, dan...”. Men heeft de gewoonte in sommige uitzettingen van logica het levend taalgebruik te herschrijven in louter voorwaardelijke

zinnen. Men kan dat natuurlijk doen om het redengevende te verduidelijken. Maar men riskeert schakeringen te verwaarlozen. Daarom volgende voorbeelden.

1. Doordat. “Doordat een fysisch lichaam verwarmd wordt, zet het uit” verbergt een type van reden en is dus herschrijfbaar in “Een fysisch lichaam, indien verwarmd, zet uit”. De reden is fysische wetmatigheid, nl. toepassing van warmtewetten.

2. Doordat. “Doordat hij er verliefd op is, kan hij ze niet missen” verbergt een type van reden en is dus herschrijfbaar in “Indien hij er verliefd op is, kan hij ze niet missen”. De reden is nu niet fysisch maar psychologisch: een drijfveer, grotendeels onbewust, drijft een verliefde tot zijn geliefde. De vrije wil speelt in dergelijke situaties soms maar een kleine rol.

3. Omdat. “Omdat het meisje kwam, was de cafébazin tevreden” verbergt een type van reden en is dus herschrijfbaar in “Indien het meisje kwam, dan was de cafébazin tevreden”. De reden is nu weer niet fysisch wel psychologisch maar niet zoals in het vorige geval, want zij neemt de vorm aan niet van een (onbewuste, ongewilde) drijfveer maar van een bewuste beweegreden die b.v. overleg behelst (de bazin had b.v. veel werk).

Men ziet het in de paradigmata: van fysisch over psychologisch ondoordacht naar psychologisch doordacht. Herschrijving in “indien, dan” zinnen benadrukt terecht het redengevend karakter maar verwaarloost rijkdom inzake schakeringen die het levende leven bewaart. Volks uitgedrukt - na wat over gradatie en herschrijving gezegd werd hierboven - “Er is reden en reden!”.

3. 6 Reden of grond bij de voorsocratici.

Bibl. st.: J.-F. Balaudé, *Les présocratiques*, in J.-P. Zarader, coord., *Le vocabulaire des philosophes*, I (*De l'antiquité à renaissance*), Paris, 2002, 13/56. Met Thales van Milete (-624/ -546), presocratisch filosoof, begint het Ionische, inzonderheid het Milesische filosoferen. Het hoofdthema was de aloude ‘sofia’, wijsheid, die het had over het leven, de wereld en de godheid. Eén der hoofdzorgen was ‘aretè’ levensvatbaarheid, deugdelijkheid. In die zin herdachten de eerste Griekse denkers een oud begrip ‘aretè’ dat diep sacraal was en zoiets als min of meer magische levenskracht betekende. Ook het hoofdaxioma der primitieven: “Alles wat werkelijk is, is drager van levenskracht” (2.7) wees in die richting.

Thales. (-624/-545) De reden van ontstaan en vergaan der ‘dingen’ heet hij ‘hudor’, vertaalbaar door “smijdig element”. Is ‘smijdig’ dat wat alle mogelijke vormen kan aannemen en daardoor in alle ‘dingen’, ‘onta’ (zijnden), aanwezig en werkzaam is. Dat smijdige maakt al wat zich voordoet, begrijpelijk. Thales stelt dat een soort van fijnstoffelijke oerstof (fluïdum) aan de basis van alle zijnden ligt. Wie ‘hudor’ vertaalt door ‘water’ in de

natuurkundige zin, iets wat men bij herhaling vaststelt, interpreteert Thales' uitspraak natuurwetenschappelijk, en niet in magische dynamistische zin. Thales heeft het over een soort van ijle oerstof als 'archè', als grond van alle werkelijkheid. De grove stof der natuurwetenschap, welke wij allen direct ervaren, wordt volgens Thales doervloed van een ijle, voor het gewone oog onzichtbare stof, die al wat bestaat, bezielt. Men heet dergelijke opvatting 'hylozoïsme'. 'Hulè' is het Griekse woord voor 'materie', 'stof', en 'zoë' staat voor 'leven'. Zowat alle oude culturen dachten hylozoïstisch.

Anaximandros van Milete (-610/-546). Deze 'denkgenoot' van Thales zag dat datgene wat alle dingen begrijpelijk maakt, zich in wat hij heet "to apeiron", het niet omgrensbare, situeert. Het heeft uit zichzelf geen vorm (versta: begrenzing) en doorvaart alles.

Van Anaximandros bezitten wij de oudste wijsgerige tekst, waarin hij zijn hoofdidee uitdrukt: "De 'archè', het beginsel, van de zijnden is het 'a.peiron', 'infinietum', het smijdige, dat wat, vloeiend, doorheen alle zijnden vaart. Die 'archè' is zo dat in datgene, waaruit de dingen ontstaan, zij ook vergaan, en dit op noodzakelijke wijze. Immers: zij verschaffen elkander genoegdoening voor hun ongerechtigheid, dit, volgens de rechtsorde, eigen aan de tijd".

Er is, natuurlijk, enorm gediscussieerd over de juiste duiding van die eerste beroemde wijsgerige zin. Wat, echter vaststaat, is dat de term 'archè', 'beginsel', het wijsgerig begrip bij uitstek van de hele westerse filosofiegeschiedenis geworden is. Rijst de vraag: wat juist betekent 'beginsel' in deze wijsgerige context? Het antwoord blijkt én uit de eigen Griekse betekenis (nl. dat wat iets beheerst) van dat woord én uit het wijsgerig taalgebruik (zoals hier, bij Anaximandros). M.b.t. tot dit laatste: Anaximandros neemt de 'zijnden' (alwat hem omringt, inzake werkelijkheden) waar. De vraag, door zijn voorganger Thales reeds aangevat, luidt : "Door wat worden deze zijnden beheerst?". Zijn antwoord, dat getuigt van de archaische theologie terzake luidt: de 'zijnden' (blijkbaar denkt hij: 'de mensen') begaan 'ongerechtigheden' (wat dat juist was, kan alleen louter historisch onderzoek uitmaken); juist daardoor (of, psychologisch - logisch: juist daarom) worden zij beheerst door een noodzaak, nl. de genoegdoening (het herstel), onderling; en, weerom, daardoor / daarom, zijn zij, vanuit hun oorsprong (ontstaan) gedoemd, in diezelfde oorsprong ten onder te gaan; en dit, volgens een soort 'gerechtshof; dat hij de naam 'tijd' geeft.

Men ziet dat, vergeleken met het smijdige van zijn voorganger, Anaximandros de reden van alles in een gelijkaardige sfeer zoekt. Opmerking: de term 'oerstof' als archè is enigszins juist indien men daaronder niet een of andere huidige natuurkundige (resp. scheikundige) stof verstaat. Beter ware 'werkstof' die ieder fenomeen zijn lot toekent.

Anaximenes van Milete. (-595/-525). Deze tweede denkgenoot van Thales ziet het volgens de traditie in ‘psuchè’, in- en uitgeademde lucht, dat waardoor leven mogelijk is, of nog in ‘aèr’, lucht zonder meer. Weerom zoekt deze denker het in de sfeer van het vluchtige dat juist doordat het vluchtig is, alles doordringen kan. Tot daar de klassieke traditie betreffende de drie eerste denkers. Men voelt dat wij onze moderne fysisch - chemische wetenschap tussen haakjes behoren te zetten, willen wij geen naïeve duidingfout begaan en die Voorsokratiekers verkeerd verstaan.

‘Noodzaak’. ‘Anankè’. Parmenides van Elea (-515/-445) behoort tot de Eleatische strekking. Anankè is voor hem de reden bij uitstek want zij bepaalt de grenzen zó dat ‘gerechtigheid’, versta rechtmatige verdeling, aan ieder ‘zijnde’ toegekend wordt. Samenhang in de vele zijnden en hun voortbestaan worden door de ‘noodzaak’ gewaarborgd. De noodzaak is de reden én van het feitelijk bestaan én van het recht. Wie ze vooropstelt, begrijpt zonder ergernis wat zich voordoet.

Men heeft het begrepen: het al (“to pan”), alle dingen (“ta panta”), het geheel (“to holon”), de gehelen (“ta hola”) staan in het middelpunt van de eerste Griekse filosofen. Daarmee zetten zij de traditie der zeer vroege dichters - Homerus en Hesiodus - voort die het b.v. hadden over “de verleden, de huidige en de toekomstige zijnden”. Dat alomvattende zal mettertijd het hoofdthema van de ontologie worden waarvan wij bij Parmenides al een aanloop aantreffen. Van dat alomvattende zoeken de denkers van die periode al “de reden”, de samenvattende reden.

‘Natuur’. De eerste denkers worden later als ‘fusikoi’ of ‘fusiologoi’ betiteld. ‘Fusis’ (Lat.: natura) betekende “oorsprong” (parallel met ‘genesis’) en wel in de zin van “ongemeen rijke en overvloeiende oorsprong”. De fragmenten die ons resten, echter vertonen zo goed als niet die term als specifieke term. Maar dat ‘de natuur’ als oorsprong van het al een rol speelde in de verklaringen der eerste denkers, lijdt geen twijfel. Niet verwonderlijk dat zij “natuurdenkers” geheten worden.

‘Archè’. Lat.: principium. Men heeft o.g.v. een verkeerd verstane tekst beweerd dat Anaximandros de eerste is geweest die ‘archè’, ‘al oorsprong’, invoerde. De tekst beweert enkel dat hij “to apeiron” (het onbegrensbare) de naam ‘archè’ gaf, d.i. ‘de reden’, de vooropstelling, de verklaring.

Dit hoofdstukje samengevat: Ontologie heeft het over het zijnde, over het geheel van de werkelijkheid. Zo heeft al wat bestaat een existentie of feitelijk bestaan, en een essentie of wijze van bestaan. In de uitdrukking “alwat iets is”, slaat de term ‘iets’ op existentie en

essentie, die samen de inhoud van dat 'iets' uitmaken. De term 'al wat ... is' slaat in diezelfde uitdrukking op de omvang van datzelfde begrip 'iets'.

Het denken bereikt werkelijkheid, daarom juist gehoorzamen zowel het denken als het geheel der werkelijkheid aan dezelfde twee basiswetten van het zijn: de identiteitswet: "Wat (zo) is, is (zo)", en de rationaliteitswet: "Alles heeft een reden". Het denken is identiteit en rationeel: het bereikt en vat identiteiten, en ook de bestaansredenen ervan.

Voor wie de werkelijkheid zoals ze is, eerbiedigt, zijn sommige oordelen waar, andere onwaar, en dit onafhankelijk van het subject dat oordeelt. Een derde modaliteit 'mogelijk waar' wordt waar of onwaar dankzij toetsing nadien. Dat brengt ons evenwel bij de kennisleer en de toegepaste logica, niet bij de reine logica. Deze laatste beperkt zich uitsluitend tot het nagaan of er juist werd geredeneerd.

Streng logisch denken, zeker in doorwegende situaties, vereist een nauwkeurig taalgebruik. Bij de niet zo nauwkeurige omgangstaal kan de context heel wat aan betekenis verduidelijken. Zo niet geldt het identiteitsaxioma in alle gestrengheid: in éénzelfde tekst wordt dan éénzelfde term in slechts éénzelfde betekenis gebruikt. Logica brengt met het identiteitsaxioma waarheid aan het licht. Wie de identiteitswet "wat is, is" niet tot zijn recht laat komen doet de werkelijkheid geweld aan en is hierdoor op een manier niet eerlijk.

Het redenaxioma of de rationaliteitswet kent een aantal varianten: Indien in een voorzin reeds een reden gegeven is, én indien een gelijke, een sterkere of zwakkere of een tegengestelde reden geldt, dan is een overeenkomstige nazin verantwoord".

Redenen kunnen zo verwoord worden dat ze een rijkere of een armere schakering vertonen.

Reeds de presocratici zochten naar de reden of grond van het geheel der werkelijkheid. Volgens hen was de oergrond en oorsprong van al wat bestaat gelegen in een soort van smijldige, onbepaalde, luchtachtige, doorheen alle zijnden vloeiende, ijle stof.

Personenregister

Anaximandros, 62, 63
Anaximines, 62

Aristoteles, 50, 51
Balaudé J. F., 61

Bochenski I., 54
Bolland G., 51
Brouwer L., 56
d' Arcais J. P., 57
Darwin Ch., 52
Dorren I., 58
Foulquié P., 57
God, 58, 60
Hempel H. J., 51
Hegel G. W. F., 51
Heyting A., 56
Jacoby G., 53, 54
Jevons W., 49, 51, 52
Jezus, 56, 58

Job, 58
Jolivet R., 50
Lalande A., 57
Newton I., 52
Nikolaus, 56
Parmenides, 63
Pindaros, 50
Plato, 51, 52, 54
Ratzinger J., 56
Saint-Jean R., 57
Thales, 61, 62
Willmann O., 50
Zarader JP, 61